

Van Sterksel tot missionaris in Afrika: Witte Paters en missie

Inleiding

U zult zich waarschijnlijk wel afvragen wie hier voor u staat om een lezing te geven bij gelegenheid van de laatste reünie van oud-studenten van de witte paters die gehouden wordt in het kader van het honderdvijftig jarig bestaan van de sociëteit van de missionarissen van Afrika.¹ Ik ben Albert de Jong, spiritijn en heb 30 jaar in Oost-Afrika gewerkt, zowel in de pastoraal als in het wetenschappelijk onderwijs. Na mijn doctoraat in 1994 heb ik twintig jaar kerkgeschiedenis gedoceerd eerst drie jaar in Tanzania, daarna zeventien jaar in Kenia, in Nairobi aan het Tangaza University College.

Als missionaris in hart en nieren trek ik missie als zodanig niet in twijfel. Maar dat wil natuurlijk niet zeggen dat ik niet kritisch kan oordelen over missionaire toestanden en praktijken. Ik sta volledig achter het principe van missie als een van de wezenlijke opgaven van de kerk. Het tweede Vaticaans concilie zegt zelfs dat het in zekere zin de enige taak van de kerk, haar reden van bestaan, is. ‘De pelgrimerende kerk is krachtens haar natuur op zending gericht.’²

Al in de tijd dat ik op het kleinseminarie van de paters van de H. Geest in Weert zat, in de jaren 1956-1963, kwam ik in aanraking met de witte paters. Wat de aanleiding was, weet ik niet meer; misschien had het iets te maken met een uitwisseling van studenten, maar ik kan me wel herinneren dat ik op het St. Paulus College in Sterksel op bezoek ben geweest. Één ding staat me nog helder voor de geest: er was een zwembad bij, een faciliteit die wij in Weert moesten ontberen.

Maar vooral in Oost-Afrika heb ik op een meer indringende wijze kennis gemaakt met witte paters, Nederlanders en leden met een andere nationaliteit. Ik heb er de beste herinneringen aan en sta nog vol bewondering voor hun missionaire bewogenheid, bekwaamheid en prestatie. Ik zal er slechts twee noemen. Piet van Pelt, die directeur was van het Pastoral Centre in Kipalapala, waar ik direct na aankomst in 1974 in Tanzania een cursus Swahili volgde. Hij was een grote kenner van het Swahili en van de gebruiken en tradities van de Tanzaniaanse stammen. Veel later heb ik onder Aylward Shorter die rector was van Tangaza University College in Nairobi, als vicerector met hem gewerkt. Shorter was een uitzonderlijk begaafd geleerde en bestuurder. Dit zijn er twee die er uitschieten, maar naast dezen zijn er nog veel meer, te veel om op te noemen.

Het geheel van deze lezing staat in het perspectief van de missie. Als eerste punt belicht ik het verschijnsel roeping om witte pater te worden en de milieu's waaruit de missiecongregaties in het algemeen en de witte paters in het bijzonder rekruteerden. Daarbij zeg ik ook iets over de ontwikkeling en neergang van Sterksel en Santpoort. Als tweede punt geef ik een evaluatie van diocesane kleinseminaries en die van missiecongregaties met betrekking tot de betekenis van oud-studenten voor de emancipatie van de katholieken, vooral in het zuiden van ons land, en ik wijs daarbij ook op de vaardigheden die ze op het seminarie opgedaan hebben. Als derde punt schenk ik aandacht aan het missionaire gehalte van de filosofische en theologische opleiding in Esch en 's-Heerenberg. Als vierde punt behandel ik de missiemotivatie van de witte paters. Ten slotte beschrijf ik het veranderende image van de witte paters na het Tweede Vaticaans concilie.

Het kleinseminarie: roeping, milieu, opgang en neergang

U bent hier allen naar toe gekomen omdat u de witte paters een warm hart toedraagt. Uw middelbare schoolopleiding hebt u te danken aan hen. Deze opleiding heeft de meesten van u in staat gesteld om uit te breken uit het dorpse milieu, voorbereidend wetenschappelijk onderwijs te volgen en daarna de diverse vormen van hoger onderwijs. Zo werd de grondslag gelegd voor een goede baan in de maatschappij.

Het begon allemaal voor u op het kleinseminarie van de witte paters: het St. Paulus College in Sterksel dat opgericht werd in 1926. In 1952 kwam daar het Lavigerie College in Santpoort bij dat toen de hogere klassen huisvestte. Op de een of andere manier kwamen jongens op het einde van de basisschool (de vroegere lagere school) die wel priester of missionaris wilden worden in contact met de witte pater die promotiewerk deed, ook wel propagandist genoemd. Onder de spiritijnse studenten werd hij roepingenboer genoemd. Voorwaarde voor toelating tot het St. Paulus College was: “een

¹ Deze lezing is gehouden bij gelegenheid van het 150 jarig bestaan van de sociëteit van de missionarissen van Afrika bij de laatste reünie van oud-studenten van de witte paters, Sterksel 20-10-2018.

² Tweede Vaticaans Concilie, *Decreet over de missieactiviteit van de Kerk: Ad Gentes*, 2.

ernstig verlangen om missionaris van Afrika te worden.”³ Ook werd er gelet op ‘degelijke deugden van thuis meegebracht, een prettig karakter, een flink stel hersens en een goede gezondheid.’⁴ Het ging er niet om om brave Hendrikken te rekruteren. Veeleer wilde men jongens die ‘niet zaniken en niet sussen, maar wel kerel[s] [zijn] met fut en edelmoedigheid in je botten.’⁵ Een jongen van 12/13 jaar wist natuurlijk niet wat het inhield om witte pater te worden. Het meest waarschijnlijke is dat hij op de een of andere manier in contact was gekomen met een witte pater uit zijn dorp of stad, of dat hij het tijdschrift van de witte paters, *Afrika*, had gelezen. Ook missiefilms kunnen een rol gespeeld hebben, zoals *Ria Rago* of *Amor Ira* van de paters van het Goddelijk Woord of de Wraak der Geesten die door een Belgische witte pater was gemaakt. Verder kan van invloed zijn geweest de missieromantiek in diverse almanakken, missieblaadjes en missiekalenders.⁶ Slechts zelden was er een expliciete religieuze motivatie. Die ontwikkelde zich later voor wie het volhield.

Een precieze beschrijving van een roeping om witte pater te worden kom je niet vaak tegen in de literatuur. Een dergelijk fenomeen laat zich maar moeilijk onder woorden brengen. Een witte pater beschrijft het als ‘een eenvoudige gedachte die uitgroeit tot een groot verlangen.’⁷ Toch heb ik een enigszins uitvoerige beschrijving van zo’n roeping gevonden. Het gaat hier om een jongeman die witte pater wilde worden. Hij is genomen uit het bekende boek van Marga Kerklaan, *Het einde van een tijdperk*. ‘Van kindsbeen af wilde ik priester worden. De motivatie: dicht bij Jezus zijn. De in het tabernakel wonende Heer sprak mij op de een of andere manier aan. Ik was dan ook vaak in de kerk te vinden en vond het heerlijk als ik de koster mocht helpen. In 1935 kwam Heerom met verlof in Nederland. Toen hij hoorde van mijn “roeping” vond hij dat het hoog tijd werd dat ik naar een seminarie ging. Heerom was Witte Pater en mijn ouders beslisten dat ik dat dan ook maar moest worden. Ik ging dus naar hun college. Dat was wonderlijk want ik was doodsbenuwd om missionaris te worden. Films als “Ria Rago” met tovenaars en wilde beesten en al die armoe, hadden me veel schrik aangejaagd. Bovendien was ik in de veronderstelling dat missionarissen altijd rijst moesten eten en daar gruwde ik van. Langzamerhand raakte ik toch gewend op het college en vertrouwd met het idee missionaris te worden. (...) Ik raakte om zo te zeggen met het idee verzoend.’⁸ Deze jonge man ‘ging dus op studie,’ dat was de uitdrukking. Er werd niet gezegd: hij gaat voor priester of missionaris leren. Als je ouders onbemiddeld waren, ging je vanzelf naar een missiecongregatie. Missionarissen werden ‘goedkope paters’ genoemd. Studenten op een kleinseminarie van een missiecongregatie konden op een koopje studeren. Maar dat was zelfs nog een offer voor veel gezinnen; het werd gebracht uit liefde voor kerk en missie. Ook werd wat studie betreft vaak minder hoge eisen gesteld dan aan een diocesaan kleinseminarie. Als je bij de wereldheren niet mee kon, kon je het altijd nog proberen bij een missiecongregatie.⁹

Er is in Nederland nooit echt onderzoek gedaan naar de milieu’s waaruit de missionarissen kwamen. Maar in missionaire publicaties wordt verwezen naar de volgende sociale achtergronden: kinderen uit grote gezinnen, land- en tuinarbeiders, kleine zelfstandigen, kleine boeren, lage ambtenaren. Weinig hoge ambtenaren, weinig gegoede burgerij, weinig fabrieksarbeiders. Ze behoorden tot gezinnen uit katholieke streken boven de rivieren: West-Friesland, De Streek, het Westland, Twente en de Achterhoek, Friesland met een aantal katholieke dorpen rond Bolsward, de bollenstreek rond Lisse en Hillegom, en natuurlijk uit Brabant en Limburg. Waarschijnlijk is het aantal kinderen van fabrieksarbeiders onderschat.

Bij de witte paters lag het wat anders. Zij hebben in het begin van hun vestiging in Nederland tot aan de oorlogsjaren studenten aangetrokken die niet uit bovengenoemde milieu’s kwamen, zoals het geval was met de meeste andere nieuw gestichte missiecongregaties. De oorzaak hiervan wordt gezocht in de uitstraling van Lavigerie en zijn contacten met de hogere bourgeoisiekringen in Frankrijk. Deze

³ ‘De Sandpoort’ nr.18 (najaar 2005). Uitgave van de Stichting Santpoort.

⁴ *Het St. Paulus-College van de Witte Paters (Missionarissen van Afrika) 1926-1951*, Bostel 1951, 4.

⁵ *Het St. Paulus-College*, 3.

⁶ M. Kerklaan, *Het einde van een tijdperk. 130 jaar persoonlijke belevenissen van Nederlandse missionarissen*, Baarn: Ambo 1992, 88; F. Koets en T. Smits, *Honderd jaar Witte Paters in Nederland 1889 24 oktober 1989*, [Heythuysen 1989], 30.

⁷ *Het St. Paulus-College*, 3.

⁸ Kerklaan, *Het einde van een tijdperk*, 89.

⁹ Kerklaan, *Het einde van een tijdperk*, 86.

namen contact op met de hogere burgerkringen in Nederland. Na de oorlog is dat veranderd. Veel witte paters waren toen van boerenafkomst of kwamen uit een familie van tuinders of handarbeiders.¹⁰ Het St. Paulus College werd in 1916 geopend met 58 studenten verdeeld over de drie eerste jaren humaniora. Vóór die tijd werden kleinseminaristen ondergebracht in bestaande colleges in Weert, Uden, Gemert en Heeswijk. Gestaa groeide het aantal studenten. In september 1946 was het getal opgelopen tot 173. Het jaar daarop waren er al meer dan 200. Dit was te veel voor een huis dat gebouwd was voor een gemiddelde van 150 studenten. Daarom werden de hoogste klassen gehuisvest in St. Charles in Esch waar de filosofen verbleven. Zij verhuisden naar het theologicum in 's-Heerenberg totdat het nieuwe college in Santpoort zijn deuren opende in 1952.¹¹ In 1956 was het aantal studenten 230 voor Sterksel en Santpoort tezamen. In 1962 waren het er nog 154. Maar het aantal studenten liep nog verder terug. Als mogelijke oorzaken hiervan worden onder andere genoemd: het afnemen van de grote gezinnen; de grotere mogelijkheden om te studeren en het verlies van aanzien van het missiewerk.¹²

Op het eind van de jaren zestig werden de twee kleinseminaries van de witte paters noodgedwongen gesloten. Het St. Paulus College in 1966 en het Lavigerie Collge twee jaar later. Een oud-leraar van het St. Paulus College, Cor van den Brand WP, memoreerde het in mineur. 'In 1964 sloot ik een periode af van zeven jaar als leraar en prefect op het St. Paulus College te Sterksel. Toen ik daar in 1957 aankwam, werd juist een nieuw opvoedkundig systeem ingevoerd, waarbij de studenten van de laatste vier klassen in gemengde groepen gingen studeren, werken en leven. Een eigen verantwoordelijkheid nam de plaats in van het bekende surveillantensysteem (...). In die tijd begonnen de klein-seminaries niet alleen tegen elkaar te voetballen maar ook overleg te plegen over aanpassing van de reglementen aan de ontwikkelingen in de samenleving. Openheid, inspraak en verantwoordelijkheid deden hun intrede. In 1964 werd ik benoemd voor het bisom Bukavu in Zaïre. (...) Toen ik vanwege oorlogsomstandigheden in 1967 vervroegd terugkeerde, was het echter al een jaar gesloten. De studenten waren verhuisd naar het seminarie Beekvliet en de broeder-opleiding naar Oudenbosch. In Santpoort was het Lavigerie College nog open om de studenten die er waren, hun opleiding te laten voltooien. "Want," zeiden de confraters die er leraar waren, "ze denken er niet meer over om missionaris te worden; die tijd was voorbij."¹³

De rol van van ex-seminaristen in de katholieke emancipatie

De twee kleinseminaries van de witte paters hebben net zoals de andere kleinseminaries van missiecongregaties een voortrekkersrol gespeeld om talrijke jonge mannen van eenvoudige komaf een kans te bieden die tot ver in de negentiende eeuw alleen was weggelegd voor zonen van de gegoede burgerij, namelijk de mogelijkheid om voortgezet onderwijs te volgen.¹⁴ Het belang van de emanciperende rol die de kleinseminaries van de missiecongregaties hebben gespeeld kan ook met cijfers aangeduid worden. Van de zonen afkomstig uit de lagere milieu's die rond 1950 naar een kleinseminarie gingen, ging in Noord-Brabant zo'n 40 tot 50 procent naar een missieseminarie tegenover slechts een goede zes procent naar de diocesane kleinseminaries in die provincie, te weten Beekvliet in Sint-Michielsgestel en Ypelaar in Nieuw Ginneken.¹⁵ De kerkelijke overheden die de kleinseminaries bestuurden spraken vanuit hun optiek over rendementsverlies als seminaristen hun studie niet afmaakten. Al in de eerste decennia van de twinstigste eeuw braken meer dan de helft van de studenten van kleinseminaries hun opleiding af. Rond 1952 werd het aantal studenten die de opleiding voortijdig verlieten geschat op 75%.¹⁶ Later werd het wel 80 tot 90%.¹⁷

Sprak men in kerkelijke kringen over rendementsverlies met betrekking tot kleinseminaries waarvan het overgrote deel van de studenten hun opleiding tot priester niet voltooiden, in maatschappelijk

¹⁰ Kerklaan, *Het einde van een tijdperk*, 126-127, 287.

¹¹ *Het St. Paulus-College*, 10, 18.

¹² Koets en Smits, *Honderd jaar Witte Paters*, 37-38.

¹³ Koets en Smits, *Honderd jaar Witte Paters*, 42-43.

¹⁴ In deze sectie steun ik voornamelijk op P. Nissen, 'Het onbedoelde rendement van de kleinseminaries in het katholieke zuiden van Nederland,' *Tijdschrift voor Nederlandse kerkgeschiedenis* 3 (2000) no. 4, 98-106.

¹⁵ Nissen, 'Het onbedoelde rendement,' 102-103.

¹⁶ Nissen, 'Het onbedoelde rendement,' 103.

¹⁷ Kerklaan, *Het einde van een tijdperk*, 89.

opzicht was het resultaat enorm groot. ‘Dankzij de kleinseminaries kregen enkele generaties jonge mannen die in de meeste gevallen geen toegang zouden hebben tot andere vormen van voortgezet onderwijs, toch een basis mee die hen in het verdere leven en ook in hun beroeps carrière buitengewoon van pas zou blijken te komen. Zij hebben dankzij die basis een belangrijke rol kunnen spelen in de culturele en maatschappelijke emancipatie van vooral het katholieke zuiden van Nederland.’¹⁸ Zij die weggingen hadden anders vrijwel zeker nooit kunnen doorstuderen. Al in 1951 zinspeelde de provinciaal van de witte paters Herman Hartman hierop toen hij schreef over het St. Paulus College dat het ‘een centrum’ was ‘vanwaar vele jonge mensen zijn uitgegaan over de wijde wereld om er, hetzij als Priester, hetzij als leek rijpe vruchten voort te brengen voor Kerk en Maatschappij.’¹⁹ Zo kon er gezegd worden: ‘Iedereen in Brabant die geen boer was of priester, had op het seminarie gezeten.’ Of ook: ‘Tot 1960 toe (kwamen) vrijwel alle journalisten bij katholieke kranten of tijdschriften, van het seminarie.’²⁰

Naast het feit dat ex-seminaristen van kleinseminaries een al of niet erkende gymnasiale opleiding hebben ontvangen, kregen zij een vorming mee waarvan zij heel hun leven lang profijt hebben gehad. Deze vorming kan gevoeglijk in vijf factoren uiteengelegd worden.

Als eerste factor kan gewezen worden op het feit dat jongemannen op het seminarie discipline leerden. Voor de meesten was de overgang van een huiselijke situatie naar een gestructureerd leven in het kleinseminarie groot. Daar heerste de strakke dagorde van de klok. Bovendien werd het leven in een kleinseminarie bepaald door orde en tucht, die gebaseerd waren op surveillance en een systeem van beloning en straf. Zo heeft bijna elke student geleerd gedisciplineerd en ordelijk te werken, een eigenschap die in het latere leven goed van pas kwam.

Een tweede factor die voor het leven na het kleinseminarie van nut kan zijn geweest is de mogelijkheid die het kleinseminarie bood om een netwerk op te bouwen. In de kleinseminaries van missiecongregaties studeerden jongemannen die kwamen van buiten hun dorp, provincie en vanuit heel het land. Zo konden zij vriendschappen en relaties aangaan die ook na hun seminarietijd van belang waren voor hun professionele carrière. Een ‘old boys network’ ontstond waarop zij een beroep konden doen in hun latere leven.

Een derde factor die van belang lijkt te zijn is het feit dat kleinseminaristen een culturele bagage meekregen. Seminaristen maakten dankzij het seminarie kennis met de klassieke werken uit de wereldliteratuur. Er werd gezongen en gemusiceerd. Toneelstukken werden opgevoerd. Bovendien leerden zij er beschaafde omgangsvormen.

Een vierde factor die in dit opzicht van belang was, is het feit dat jongemannen op het kleinseminarie hun horizon konden verbreden. De wereld werd voor hen opeens veel groter dan hun eigen dorp, stad of provincie. Op kleinseminaries van missiecongregaties werd aandacht besteed aan andere continenten, speciaal aan die waar een bepaalde congregatie haar missionarissen naar toestuurde. Zo werd een mondiaal bewustzijn gecreëerd waarin zij kennismaakten met andere volken en culturen.

Een laatste factor dat van belang kan zijn voor het leven en werk van ex-kleinseminaristen is de behoefte om assertiviteit te ontwikkelen in het seminariebestaan. Kleinseminaristen verloren hun natuurlijke bescherming van het ouderlijk gezin door naar het seminarie te gaan. Vaak was het seminarieleven hard. Jongens in de puberteit konden in hun omgang met elkaar meedogenloos en hardvochtig zijn. Daarom was het zaak assertief te leren zijn, voor jezelf op te komen en een overleveringsstrategie te ontwikkelen. Deze vaardigheden kwamen goed van pas bij het maken van een maatschappelijke carrière.²¹

Missie op het filosoficum en theologicum

Studenten van de witte paters die niet afhaakten gingen verder met een filosofische en theologische opleiding. De studie filosofie vond plaats in St. Charles te Esch. Dit filosoficum heeft met enkele onderbrekingen bestaan van 1898 tot 1966. In het jaar dat het geopend werd, traden drie studenten in. In 1900 waren het er achttien. In 1952 volgden 51 studenten de filosofie-opleiding, terwijl dat er in 1960 28 waren. In 1966 sluit het filosoficum en gaan 12 studenten college lopen bij het

¹⁸ Nissen, ‘Het onbedoelde rendement,’ 103.

¹⁹ *Het St. Paulus-College*, 2.

²⁰ Kerklaan, *Het einde van een tijdperk*, 89.

²¹ Nissen, “Het onbedoelde rendement,” 104-105.

Gemeenschappelijk Instituut voor Theologie (GIT) in Tilburg, een samenwerkingsverband van de bisdommen Den Bosch en Breda en een aantal orden en congregaties. Enige jaren later zou het uitgroeien tot de theologische faculteit die verbonden was met de Katholieke Hogeschool aldaar. In 1967 resteren nog zeven studenten.²² Het jaar daarop wordt geen enkele student van de witte paters geregistreerd aan het GIT.²³

Sinds 1947 werd in St. Charles gepoogd aan de studenten een missiologische toerusting te geven. In dat jaar werd op het algemeen kapittel van de sociëteit bepaald dat 'de missiologie in de witte paters lijn en in de geest van ons directorium van de constituties' gegeven moet worden in alle opleidingshuizen.²⁴ Van de uitvoering hiervan kwam niet al te veel terecht. Op het filosoficum is er een cursus missiologie gedoceerd, maar met grote onderbrekingen en door docenten die geen academische opleiding hadden gevolgd in deze discipline. Er werd verondersteld dat de missionaire vraagstukken voldoende aan bod kwamen in de dagelijkse conferenties, waarin naast missionaire en geestelijke onderwerpen ook zaken met betrekking tot de spiritualiteit en geschiedenis van de sociëteit behandeld werden. Soms werden deze conferenties overgenomen door missionarissen en missiebisdommen die op bezoek kwamen. Een leidraad voor deze conferenties werd in 1954 gepubliceerd door het generaalat. In 1960 deed het generaalat een officiële missiologische cursus verschijnen. Het gevolg hiervan was dat in het academische jaar 1964-1965 missiologie weer op het studierooster stond. Daarnaast werden missionaire problemen bestudeerd in de missieclub. De vruchten hiervan werden gepubliceerd in het studentenblad *Vox Carolina*. Zeer uiteenlopende onderwerpen kwamen aan bod zoals het communisme in zwart Afrika en de plaats van de missionaris in het zichzelf wordende Afrika. Het enthousiasme voor missieaangelegenheden in de missieclub varieerde van jaar tot jaar.²⁵

Over het missionaire aspect van de opleiding in St. Charles deed een student in 1959 een kritisch geluid horen: "Moet er op een vormingshuis voor missionarissen geen missiegeest zijn, (...). Een actief werken voor en een studie over missie en missieproblemen mag toch wel van ons verwacht worden? Het treft mij dan ook zo weinig op dit gebied te hebben aangetroffen."²⁶ Acht jaar later werd er door de filosofen over missie alleen nog maar in termen van ontwikkelingswerk gesproken. Cor van den Brand WP, net terug uit de Democratische Republiek Congo, bezocht het kleine groepje filosofen in Tilburg die woonden in het Centrum voor Christelijke Ontwikkelingssamenwerking. "Jij bent nog een idealist," werd hem zonder omwegen gezegd. "Missionarissen zijn uit de tijd; wat belangrijk is, is ontwikkelingssamenwerking." Als missionaris werd je, voor mij na een afwezigheid van slechts drie jaar, geconfronteerd met een mentaliteit die totaal veranderd was.²⁷

De theologieopleiding van de witte paters vond aanvankelijk plaats in scholastikaten in Carthago en Thibar, alle twee gelegen in Tunesië. In 1937 werd een theologische opleiding geopend in Nederland in het Sint-Bonifatiushuis in 's-Heerenberg. In 1947 werd op het eerste na-oorlogse algemeen kapittel van de sociëteit besloten om de theologica te internationaliseren met als gevolg dat Nederlandse studenten naar theologische opleidingen in het buitenland gingen en buitenlandse studenten naar 's-Heerenberg. In 1958 werd het opgeheven en werden de studenten veelal naar een nieuw internationaal scholastikaat in Totteridge in de buurt van London gestuurd.²⁸

Zoals reeds vermeld is, werd door het algemeen kapittel van 1947 verzocht missiologie op het studieprogramma te zetten, niet alleen voor de filosofica maar ook voor de theologica. In 's-Heerenberg werd hier geen gehoor aan gegeven. Er werd geoordeeld dat het missiewerk in al zijn facetten voldoende aan de orde kwam in de dagelijkse geestelijke lezing en in de vergaderingen van de missiestudiekring. Buiten de overste waren er missionarissen, Afrikaanse priesters en

²² G. Kapteyns, *Markant punt. Het verhaal van St. Charles en zijn bewoners van 1892 tot 1986*, Heythuysen 1986, 11, 27, 31, 32-33.

²³ L.A. Koevoets, *Katholiek wetenschappelijk theologisch onderwijs in Nederland 1964-1974. Ontwikkelingen en huidige situatie*, Amersfoort 1975, 31.

²⁴ *Lettre circulaire de Son Exc. Monseigneur Durrieu, Supérieur Général de la société des Missionnaires d'Afrique portant communication des décisions du Chapitre de 1947*, Maisson Carrée (Alger) 1948, 44, geciteerd in A.H. de Jong, *De missionaire opleiding van Nederlandse missionarissen*, Kampen: Kok 1995, 6.

²⁵ De Jong, *De missionaire opleiding*, 7-10, 12-13.

²⁶ *Vox Carolina* 6 (1961) nr. 1, 17, geciteerd in De Jong, *De missionaire opleiding*, 13.

²⁷ Koets en Smits, *Honderd jaar Witte Paters*, 43.

²⁸ De Jong, *De missionaire opleiding*, 5-6; Koets en Smits, *Honderd jaar Witte Paters*, 31.

missiebisdommen die in een spirituele lezing of anderszins een conferentie gaven over missionaire onderwerpen. Daarnaast was er een bloeiende missiestudiekring die missionaire problemen bestuurde op basis van witte pater periodieken en algemene missiologische achtergrondliteratuur. Hij kon beschikken over een eigen missiebibliotheek. In de missiestudiekring lag het accent op de bestudering van de missiegebieden van de witte paters. 'Willen aspirant-Witte Paters enigszins op de hoogte komen van de missies, die aan onze sociëteit zijn toevertrouwd,' zo luidde de mening van de moderator van de missiestudiekring, P. de Ruyter WP, 'dan zullen zij in hun studiejaren over die missies moeten lezen, ze zelfs moeten bestuderen.'²⁹

Over het missionaire gehalte van de theologieopleiding was men over het algemeen zeer kritisch. H. Witbroek WP zei er dit over: 'God, wat hebben we nu aan onze theologie, we hebben er geen fluit aan. (...) Ze hadden ons vanuit het missionaire die theologie moeten geven.'³⁰ Zo gingen jonge paters nog na de Tweede Wereldoorlog naar Afrika toe in de veronderstelling, zoals een van hen het uitdrukte, dat 'die mensen niet weten dat God bestaat. Die weten het verdomd goed dat God bestaat; dat hoeft je ze niet te vertellen.'³¹ De missionaire voorbereiding voor het apostolaat in Afrika was ontoereikend en onaangepast. De docenten konden in hun colleges de band met de Afrikaanse werkelijkheid niet leggen omdat zij geen missionaire ervaring hadden. Door de praktisch-missionaire vorming in brede zin kregen de scholastieken een algemene oriëntatie op de missionaire werkelijkheid in de vicariaten van de witte paters die echter nooit werd toegespitst op een bepaald gebied.

Net zoals op het kleinseminarie studenten werden weggestuurd, gebeurde dit ook op het filosoficum en theologicum. Op het kleinseminarie gebeurde dit meestal geruisloos en werd er geen reden voor aangegeven. Het afscheid was vaak pijnlijk en de thuiskomst werd ervaren als een mislukking. Het oppakken van het normale leven was moeilijk, vooral in een dorp. Als een scholastiek werd weggestuurd die er al jaren hogere studie op had zitten, werd het drama nog intenser beleefd. Hier is een verslag van een scholastiek die vlak voor zijn wijding tot diaken werd weggestuurd in 's-Heerenberg: 'De aanloop tot missionaris was inderdaad lang en de sprong door mij uiteindelijk niet gehaald. Ik ben een van die mensen, die naar huis is gestuurd na elf jaar studie. De redenen, waarom mensen weg werden gestuurd, zullen van congregatie tot congregatie verschild hebben. Bij ons kon dat zijn: een appel geplukt uit de tuin van de buurman van het klooster, een formulier met de vereiste gegevens voor een wijding niet op tijd ingediend. Dat laatste was in mijn geval, het betrof de wijding tot diaken. Voor mij is een belangrijk gegeven met name de wijze waarop ik van de ene op de andere dag aan de buitenkant van de kloosterdeur ben gezet. In de gandoura met de rode fez. Als een hond bij de boom, door de eigenaar in onze tijd, die met vakantie gaat.

(...) Mijn ouders, broers, en zusters hebben – overbodig het te melden – van deze thuiskomst als een bominslag, niets of heel weinig begrepen. (...) Offers ... waren gebracht. Mijn vader heeft zes jaar lang iedere week, op de fiets, de was gehaald en gebracht van Eindhoven naar Sterksel v.v. De brieven die mijn moeder wekelijks schreef, om van de financiën nog maar te zwijgen. (...)

Mijn grote teleurstelling als 'bijna het doel bereikt hebbende' is, dat de Witte Paters mij, na 11 jaar studie, op deze wijze hebben laten vallen zonder enige begeleiding voor verdere studie. Zonder adviezen, zonder een gesprek met mijn ouders enz. Voorwaar een tekortkoming die ik tot op de dag van vandaag de Kerk moeilijk kan vergeven.'³²

Missionaire motivatie

Na voltooiing van zijn missieseminarie-opleiding en zijn benoeming op zak maakte de pas gewijde witte pater zich gereed om te vertrekken naar het hem toegewezen missiegebied. Meestal zal hij voor zijn vertrek bedel- en afscheidspreken gehouden hebben om zijn uitrusting bij elkaar te schooien. Ongetwijfeld kwam in dit soort preken de redenen aan bod waarom hij missionaris was geworden.

Op voorhand zou men kunnen verwachten dat de missionaire motivaties parallel zouden lopen met de ontwikkelingen in het missiologisch denken die op de een of andere manier in de opleiding en

²⁹ Ten geleide van P. de Ruyter WP, moderator Carolus Lwanga, in *Kort overzicht over het ontstaan van de huidige missiegebieden der Witte Paters*, 's-Heerenberg 1948, geciteerd in De Jong, *De missionaire opleiding*, 15.

³⁰ De Jong, *De missionaire opleiding*, 16.

³¹ De Jong, *De missionaire opleiding*, 16.

³² Kerklaan, *Het einde van een tijdperk*, 152-155.

vorming ter sprake waren gekomen. Want een missionaire motivatie kan gevoeglijk omschreven worden als het persoonlijk ingekleurde residu van een missionaire toerusting en praktisch-missionaire vorming. Toch is dit niet het geval. De missionaire motivaties trekken zich weinig aan van de progressie in het missionaire denken tot aan het midden van de jaren zestig wanneer het Tweede Vaticaans concilie afgesloten wordt.

Ik geef hier vier van de meest voorkomende motivaties.

Een frequent terugkerend missionair motief was dat van de bekering van de heidenen. Deze motivatie komt vooral voor bij missionarissen die vóór de Tweede Wereldoorlog vertrokken zijn naar de missie, maar ook naderhand wordt deze nog aangetroffen. Opmerkelijk is dat sommige missionarissen dit motief hun hele leven lang blijven hanteren. ‘Mensen te bekeren,’ dat was zijn motief om missionaris te worden, verklaarde A. van Oostrom WP die in 1933 naar Tanzania vertrok. Deze missionaire opvatting vloede in zijn opvatting rechtstreeks voort uit het missiebevel van Christus. Deze ‘heeft immers niet gezegd om een ploeg en een schop te nemen, maar: gaat en onderwijst alle mensen en leert hen te onderhouden alles wat ik u bevolen heb.’ Bij deze motivatie ging het in de missionaire activiteit om de ziel van de mens. Door het doopsel werd deze gered. ‘Ik zal niet zeggen dat ze zonder doopsel niet naar de hemel kunnen,’ verklaarde A. Jacobs WP, ‘maar met doopsel hebben ze meer kans, en daar gaat het over.’ Hen werd verweten zeltjesjager te zijn. Maar dat was niet waar volgens Van Oostrom. ‘We zorgen niet alleen voor doopsel en onderricht zodat ze naar de hemel konden gaan (wat het voornaamste is), maar we hadden toch ook scholen. En we hadden zorg voor de zieken door geneesmiddelen.’³³

Een tweede missionaire motivatie was die van het verkondigen van de blijde boodschap. Dit motief werd gebezigd door missionarissen die vóór de Tweede Wereldoorlog vertrokken even als diegenen die naar Afrika gingen in de jaren veertig en vijftig. J. Brouwer WP is hier duidelijk een representant van. Hij verklaarde: ‘Toen ik hier [Tanzania] kwam ging ik op de traditionele manier te werk. Ik kwam de blijde boodschap verkondigen.’ Meestal breidde zich dit motief uit in de loop van de jaren dat men in Afrika was. Het ging niet alleen meer om het brengen van de blijde boodschap, maar ook om de uit het evangelie voortvloeiende eis onderontwikkeling te bestrijden en medemensen te helpen een menswaardig bestaan op te bouwen.³⁴

Een derde missionair motief was dat van het planten van de kerk in de derde wereld. Deze motivatie komt vooral voor bij missionarissen die in de jaren veertig en vijftig naar Afrika vertrokken. Volgens de bekende missioloog Pierre Charles was dit het doel van de missie. Ten onzent is deze missietheorie gepropageerd door Edward Loffeld CSSp. Voor Cor van den Brand WP die in Oeganda werkte was dit zijn missionaire motivatie. Hij zei hierover: ‘Nadenken over het “waarom?” van de missie was er in die tijd niet bij, voor zover ik me herinner. Je werkte mee aan de inplanting van de kerk in Afrika, een prachtig doel. De term: Gods volk onderweg, was toen nog niet bekend en het begrip helemaal niet. We zagen, denk ik, de Kerk nog wel praktisch als doel en niet als middel.’³⁵

Ten slotte wil ik nog een ander motief onder de aandacht brengen dat weinig of niets met missie te maken had, maar puur subjectief was. Het appeleerde aan romantische gevoelens en ideeën waar men in missionaire kringen niets van wilde weten omdat het bijdroeg aan een geïdealiseerd beeld van de missionaris. Bij H. van Hasselt WP speelde het ‘avontuur’ een factor in zijn missionaire motivatie.³⁶ Een andere witte pater verwoordde hetzelfde idee op een wat prozaïscher manier: ‘Een groot deel van de aantrekkingskracht om missionaris te worden, school in het vrije leven dat we tegemoetgingen. Je kon van alles proberen, alles kon, alles mocht. Dat was ons ideaal zo’n beetje en dat lukte meestal ook wel.’³⁷

Bij veel missionarissen, vooral die na de Tweede Wereldoorlog vertrokken zijn, is de missionaire motivatie veranderd onder invloed van de eigen persoonlijke ervaring met de Afrikaanse realiteit en van de theologisch-kerkelijke en politieke ontwikkelingen. Die verandering kan ik het best als volgt weergeven: de Afrikaan is van object tot subject van missionering geworden, waarbij de missionaris een ondergeschikte maar stimulerende en activerende rol speelt. J. Brouwer WP verwoordde die

³³ De Jong, *De missionaire opleiding*, 89-90.

³⁴ De Jong, *De missionaire opleiding*, 90, 92.

³⁵ Kerklaan, *Het einde van een tijdperk*, 198.

³⁶ De Jong, *De missionaire opleiding*, 91-92.

³⁷ Kerklaan, *Het einde van een tijdperk*, 287.

verschuiving in de missionaire motivatie op een uitstekende manier. ‘Toen ik hier [Tanzania] kwam ging ik op traditionele manier te werk. Ik kwam de blijde boodschap verkondigen. (...) Nu zeg ik tegen de Tanzanianen: jullie hebben mij geleerd hoe ik missionaris moet zijn. Christendom krijgt pas vorm door de mens zelf. Je gaat als missionaris zoeken hoe je ze kunt helpen om het christendom vorm te geven.’³⁸

Voorals missionarissen die vóór het midden van de jaren zestig vertrokken, hebben zich mede op basis van hun missionaire motivatie, welke deze dan ook was, in hun missionaire activiteit vooral beziggehouden met de sacramentenpastoraal waarin de priester centraal stond. Een hiërarchisch gestructureerd kerkbeeld waarin de missionaris een grote rol was toebedeeld, was feitelijk het ecclesiologisch substraat van de missionaire motieven. Praktisch werden ze in de opleiding dan ook vooral voorbereid op sacramentenbediening en het overbrengen van geloofswaarheden.³⁹

Naar een veranderend image van de missionaris

Van 1962-1965 vond in Rome het Tweede Vaticaans concilie plaats. Het was totaal onverwacht bijeengeroepen door paus Johannes XXIII. Het concilie bracht een aggiornamento teweeg in de kerk. Het probeerde het zelfverstaan van de kerk te herijken in relatie met haar zending tot en in de wereld. Het missionaire denken werd vernieuwd door het belichten van twee thema's die van groot belang waren voor de Afrikaanse kerk: lokale kerk en inculturatie. Ondere invloed van deze twee conciliaire thema's ontwikkelden zich de missiekerken tot zelfstandige, lokale kerken die hun eigen Afrikaanse identiteit en cultuur zoveel mogelijk tot hun recht wilden laten komen. Het missie-idee dat hierbij paste wordt aangeduid met het sleutelwoord van wederkerige assistentie. De verantwoordelijkheid van de missie wereldwijd berust bij de plaatselijke kerken afzonderlijk en bij hen alle gezamenlijk omdat de kerk gezien wordt als een *communio* van plaatselijke kerken onder leiding van de bisschoppen. Plaatselijke kerken hebben de opdracht elkaar in wederkerige assistentie te steunen. Deze assistentie van elders moet zich inpassen in wezen en aard van het lokale kerkgebeuren en is van beperkte, ondergeschikte en tijdelijke aard.⁴⁰

Onder invloed van deze nieuwe inzichten over kerk en missie van Vaticanum II voltrok zich een verschuiving in het zelfverstaan van de Nederlandse missionaris waarin zijn missiemotivering duidelijk tot uitdrukking kwam. Dit veranderende zelfverstaan werd verwoord in nieuwe beelden. Ook de witte paters bedienden zich van deze beelden om hun identiteit te verwoorden. Ik laat hier in het kort de meest voorkomende de revue passeren.

1) Ontwikkelingswerker en sociaal werker. Het zijn twee beelden die min of meer dezelfde taak en rol van de missionaris aanduiden. Er waren missionarissen die hun taak bijna exclusief en uitputtend met het beeld van ontwikkelingswerker verwoordden. Anderen daarentegen stipuleerden uitdrukkelijk dat ook al tenderde hun werk in uiterlijke verschijningsvorm helemaal op ontwikkelingswerk te lijken, er een principieel verschil lag in de motivatie waarin het gedaan werd. Zij deden het vanuit bijbelse inspiratie en belangenloze inzet voor de medemens.⁴¹

2) Vreemdeling, vreemde, buitenlander, niet-blijver, gastarbeider. Niet alleen het aantal synoniemen van dit beeld, maar ook de frequentie ervan eind jaren zestig en de decennia daarna geven aan dat dit het meest gangbare image was waarmee de missionarissen zich identificeerden. Het is een beeld dat duidelijk wil maken dat de missionaris als genodigde, komend vanuit Nederland, op tijdelijke basis, zolang als de ontvangende kerk het nodig acht, zijn diensten aanbiedt voor de opbouw van de lokale inheemse kerk. De Franse witte pater B. Joinet heeft zeer veel bijgedragen tot de verbreiding van dit beeld door de publicatie van een beroemd geworden artikel met de titel: ‘Ik ben een vreemdeling in het huis van mijn vader.’⁴²

3) Helpers, hulptroepen, hulp priesters, dienaar priesters, gatenvuller priesters. Dit beeld van de missionaris als helper en dienaar met zijn vele synoniemen wil de dienstbaarheid aan de lokale kerk

³⁸ De Jong, *De missionaire opleiding*, 92.

³⁹ De Jong, *De missionaire opleiding*, 92.

⁴⁰ A.H. de Jong, *De uitdaging van Vaticanum II in Oost-Afrika. De bijdrage van Nederlandse missionarissen aan de doorvoering van Vaticanum II in Tanzania, Kenya, Uganda en Malawi 1965-1975*, Kampen 1995, 1-3, 60-64.

⁴¹ De Jong, *De uitdaging van Vaticanum II*, 65-66.

⁴² De Jong, *De uitdaging van Vaticanum II*, 66-68

omschrijven. De missionaris diende de lokale kerk als genodigde zolang zij dat wilde en op haar voorwaarden. De missionaire werkzaamheid kreeg zo meer dan ooit het karakter van dienstverlening. Hierbij stond de missionaris niet meer op de eerste plaats. Hij speelde de tweede viool in de lokale kerk. Hij zat als tweede op de tendem, terwijl de Afrikaanse priester stuurde. ‘Dat is een hele omschakeling’, maakte P. van Thiel WP duidelijk, ‘van richting geven was het daarna richting krijgen, richtlijnen krijgen.’⁴³

4) Animator en adviseur. Dit beeld van de missionaris dat vooral gebruikt werd door J. Brouwer WP, roept dat aspect van zijn werkzaamheid op dat gericht is op het stimuleren en betrekken van leken bij de plaatselijke kerkopbouw. De vorming van leken, van geëngageerde christenen was een essentieel onderdeel van de taak van de missionaris. Het ging hierbij om de bewustmaking van de leken en om hen aan te sporen initiatief en verantwoordelijkheid te nemen in de plaatselijke gemeenschap.⁴⁴

In de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw en de jaren nul en 10 van deze eeuw zijn er geen nieuwe beelden van de missionaris opgekomen volgens mijn weten. Dat zal te maken hebben met het feit dat er nog maar een paar honderd missionarissen van Nederlandse oorsprong zijn.

Enkele slotopmerkingen

Het missietijdperk in Nederland loopt ten einde. Nederland wordt van een land dat missionarissen uitzond een land dat missionarissen ontvangt. Het ‘apart slag mensen’ dat missionaris wordt genoemd moet je met een kaarsje zoeken. Het waren vaak mensen komend vanuit bepaalde sociale milieu’s waardoor ze gewend waren sober te leven, hard te werken en veel eigen initiatief te nemen.⁴⁵ Langzaam maar zeker komen we in een ander missionair tijdperk, nee, we zitten er al midden in. Het is de era van de omgekeerde missie. Nieuwe missionarissen komend uit Afrika, Azië en Latijns Amerika verkondigen de blijde boodschap en stellen Christus present in hun missionaire pastoraal waarin de noden van de gemarginaliseerden in de maatschappij centraal staan. Zij zijn bij uitstek geschikt om een bijdrage te leveren in deze nieuwe fase van het geloof in Nederland, waarin immigranten en vluchtelingen een steeds groter wordende groep gelovigen vormen. Zo kunnen zij belangrijke bruggenbouwers worden tussen de oude vergrijsde groep van gelovigen en de gelovigen die buiten Nederland hun oorsprong hebben. In de context van de lokale kerk en maatschappij is hun bijdrage aan nieuwe missionaire parochies van grote waarde waar bevolkingsgroepen met verschillende achtergronden bij elkaar komen om hun geloof te delen en te vieren.

Een aantal congregaties en sociëteiten zoals de congregatie van de Heilige Geest en de sociëteit van het Goddelijk Woord bevorderen en stimuleren deze omgekeerde missie. Voor zover ik weet hebben de witte paters deze stap hier in Nederland nog niet genomen.

Tot slot zou ik tegen u, die de witte paters een warm hart toedraagt, willen zeggen: fijn dat u hier gekomen bent. Zo toont u uw solidariteit met die grote familie van de witte paters die de hitte van de dag hebben gedragen en het ideaal gestalte hebben gegeven waar u in uw jonge jaren van gedroomd hebt. Dat ideaal kan kort samengevat worden als iets betekenen voor mensen in al de aspecten van hun leven, zowel geestelijk als materiëel. Het is een ideaal dat in u is blijven leven en u hebt het op uw eigen manier vorm gegeven in uw leven, anders zou u hier vandaag niet zijn.

Albert de Jong CSSp

⁴³ De Jong, *De uitdaging van Vaticanum II*, 68-69.

⁴⁴ De Jong, *De uitdaging van Vaticanum II*, 69.

⁴⁵ Kerklaan, *Het einde van een tijdperk*, 295.